

เมืองชาติตระการ : เมืองด่านทางล้นข้างของกรุงศรีอยุธยา

Mueang Chat Trakan:

The Border City on the Lan Chang Side of Ayutthaya

ธีระวัฒน์ แสนคำ / Teerawatt Sankom

อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง

Special lecturer, Mahamakut Buddhist University, Sri Lanchang Campus

วันที่รับบทความ 21 เมษายน 2565 / แก้ไขบทความ 18 มกราคม 2566 / ตอบรับบทความ 21 มีนาคม 2566

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะทางกายภาพ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และบทบาทความเป็นเมืองด่านของชุมชนโบราณเมืองชาติตระการในสมัยกรุงศรีอยุธยา จากการศึกษาพบว่าเมืองชาติตระการเป็นชุมชนโบราณในที่ราบหุบเขาแม่น้ำแควน้อย ท้องที่ตำบลชาติตระการ อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ และมีพัฒนาการความเป็นเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 เมืองชาติตระการเป็นเมืองบริวารเมืองหนึ่งของเมืองพิษณุโลก เป็นแหล่งสินค้าของป่า และตั้งอยู่บนเส้นทางโบราณระหว่างเมืองพิษณุโลกกับอาณาจักรล้านช้าง เนื่องจากตั้งอยู่ในเส้นทางโบราณที่สามารถเชื่อมต่อระหว่างเมืองพิษณุโลกไปยังอาณาจักรล้านช้างได้ เมืองชาติตระการจึงมีสถานะเป็นเมืองด่าน ดังปรากฏหลักฐานว่า พ.ศ.2127 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชโปรดให้ปิดด่านเมืองชาติตระการเพื่อป้องกันชาวไทยใหญ่ที่จะหลบหนีไปในเขตอาณาจักรล้านช้าง

คำสำคัญ : เมืองชาติตระการ เมืองด่าน กรุงศรีอยุธยา

Abstract

This article aims to study physical appearance, historical development and the role as a border city of Mueang Chat Trakan ancient community in the Ayutthaya period. The results indicate that Mueang Chat Trakan is an ancient community, surrounded by ditches and embankments, located in the plain of the Khwae Noi River valley in Chat Trakan subdistrict, Chat Trakan district, Phitsanulok province. Urban development started around the 20th – 21st Buddhist century. Mueang Chat Trakan was one of Mueang Phitsanulok's satellite towns. It was a source of forest products and located on the ancient route between Mueang Phitsanulok and the Lan Chang Kingdom. Because of this, Mueang Chat Trakan was considered a border city, as evidenced by the fact that King Naresuan ordered

the closure of Mueang Chat Trakan's checkpoint to prevent the Tai Yai people from escaping into the Kingdom of Lan Chang in 1584.

Keywords : Mueang Chat Trakan, Border City, Ayutthaya

บทนำ

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่สุดในเขตลุ่มแม่น้ำน่านในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-24 เนื่องจากมีที่ราบลุ่มกว้างขวางอุดมสมบูรณ์และมีทรัพยากรที่สำคัญ เช่น เกลือสินเธาว์ เหล็ก และของป่า เป็นต้น นอกจากนี้ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองยังเป็นชุมทางการคมนาคมในภูมิภาค ทำให้มีผู้คนจำนวนมากเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในเมืองพิษณุโลก จนทำให้เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองใหญ่ที่สำคัญในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองพิษณุโลกมีเมืองบริวารจำนวน 10 เมือง ได้แก่ เมืองนครไทย เมืองไทยบุรี เมืองศรีภิรมย์ เมืองพรหมพิราม เมืองชุมชมรสาแดง เมืองชุมแสงสงคราม เมืองชาติตระการ เมืองนครชุม เมืองเทพบุรี และเมืองนครป่าหมาก (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2554, หน้า 119)

เมืองชาติตระการเป็นเมืองบริวารที่อยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพิษณุโลก ปัจจุบันปรากฏร่องรอยเป็นชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบในท้องที่ตำบลชาติตระการ อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก และเป็นเมืองสุดท้ายของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาที่อยู่ต่อแดนกับอาณาจักรล้านช้างในเส้นทางระหว่างเมืองพิษณุโลกกับกลุ่มบ้านเมืองในลุ่มน้ำหมันและลุ่มน้ำเหืองของอาณาจักรล้านช้าง จึงทำให้เมืองชาติตระการมีสถานะเป็นเมืองด่านของกรุงศรีอยุธยาด้วย แต่ทว่าเรื่องราวพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองชาติตระการยังไม่เป็นที่รับรู้ทั่วไปนัก

เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเมืองด่านในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่ นักประวัติศาสตร์มักให้ความสำคัญหรือให้ความสนใจกับเมืองด่านที่ตั้งอยู่ต่อแดนกับพม่า เนื่องจากว่าปรากฏหลักฐานสถานะความเป็นเมืองด่านที่ชัดเจนในการทำสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่า แตกต่างจากเมืองด่านทางด้านอาณาจักรล้านช้างที่ปรากฏหลักฐานประวัติศาสตร์ไม่มาก จึงทำให้เรื่องราวของเมืองด่านเหล่านี้ไม่ค่อยเป็นที่สนใจและการศึกษาเผยแพร่ให้เป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวาง

ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงพยายามที่จะศึกษาลักษณะทางกายภาพ บริบทพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และสถานะความเป็นเมืองด่านของชุมชนโบราณเมืองชาติตระการในสมัยกรุงศรีอยุธยา รวมไปถึงข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณแห่งนี้ ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับผู้สนใจและเติมเต็มให้กับงานการศึกษาเรื่องเมืองด่านหรือด่านแดนในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาที่มีผู้ศึกษาไว้บ้างแล้วก่อนหน้านี้

1.ลักษณะทางกายภาพของชุมชนโบราณเมืองชาติตระการ

เมืองชาติตระการ อยู่ในเขตบ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก เป็นชุมชนโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาด 300 x 150 เมตร ปัจจุบันยังพอมิแนวคันดินและคูน้ำสองชั้นทางด้านตะวันตกปรากฏให้เห็น ส่วนด้านตะวันออกติดกับลำน้ำภาค ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองชาติตระการเป็นที่ราบหุบเขาแคบ ๆ ในลุ่มแม่น้ำแควน้อย บริเวณที่ตั้งของตัวเมืองชาติตระการอยู่ทางทิศตะวันตกของจุดที่ลำน้ำคับไหลมาบรรจบกับลำน้ำภาคประมาณ 200 เมตร และห่างจากจุดที่ลำน้ำภาคไหลมาบรรจบกับแม่น้ำแควน้อยราว 4 กิโลเมตร แม่น้ำแควน้อยนี้ถือเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลมาจากเมืองนครไทยที่อยู่ทางตะวันออกของเมืองชาติตระการ เป็นเมืองที่มีความสำคัญเมืองหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากเป็นเมืองชายแดนสำคัญของกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาที่ต่อแดนกับอาณาจักรล้านช้าง (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2555, หน้า 19-32)

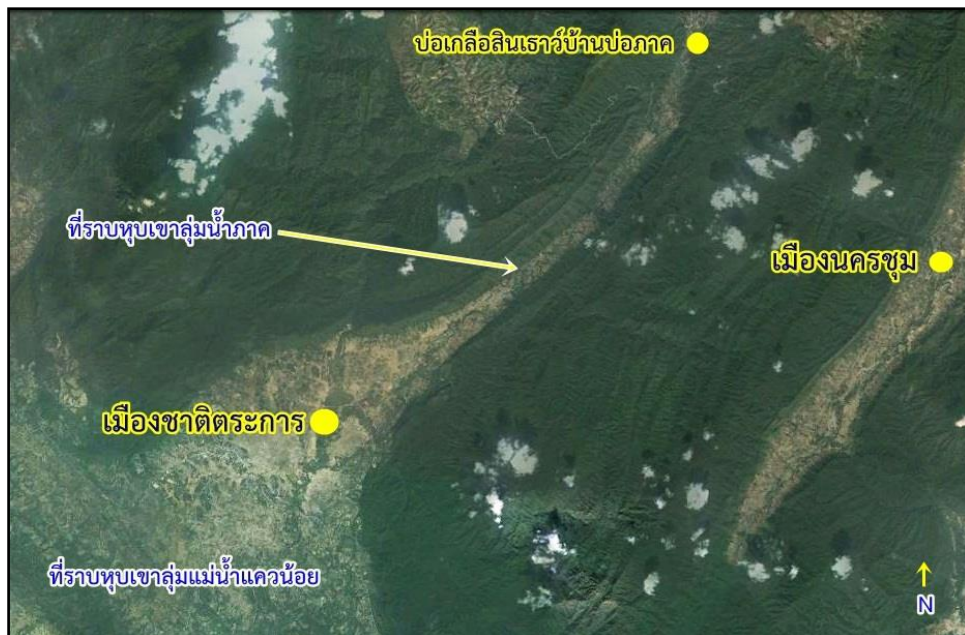
ภาพที่ 1 แผนที่แสดงลักษณะทางกายภาพบริเวณที่ตั้งชุมชนโบราณเมืองชาติตระการ

ที่มา: ปรับปรุงจาก Google Earth, 12 เมษายน 2565

ภายในบริเวณคูน้ำและกำแพงดินมีโคกเนินและมีร่องรอยของวัดเก่า ซึ่งปัจจุบันได้ถูกปรับให้เป็นบริเวณโรงเรียนบ้านชาติตระการ พบเศษภาชนะดินเผาเคลือบแบบสังคโลกสุโขทัย ภาชนะแบบจีนสมัย

ราชวงศ์หมิง ภาชนะดินเผาแบบเผาแกร่งแบบที่เรียกว่าไหหิน และเศษภาชนะดินเผาแบบธรรมดากระจายอยู่ ของที่พบเหล่านี้จัดเป็นของในสมัยอยุธยาตอนต้นลงมา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, หน้า 49)

เมืองชาติตระการมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คือ เกลือสินเธาว์ ซึ่งมีบ่อเกลือโบราณอยู่ริมลำน้ำภาคในเขตบ้านบ่อภาค ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งอยู่ในที่ราบหุบเขาเหนือเมืองชาติตระการขึ้นไปทางทิศเหนือราว 30 กิโลเมตร บ่อเกลือแห่งนี้ปรากฏหลักฐานในแผนที่โบราณสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งพบในพระบรมมหาราชวังระบุชื่อว่า “บ่อผาก” (Santane Phasuk and Philip Stott, 2004, หน้า 130) และจากการสำรวจทางโบราณคดียังพบว่าบริเวณใกล้เคียงกับบ่อเกลือโบราณยังมีแหล่งเตาโบราณที่ผลิตภาชนะดินเผาทรงกระบอก ซึ่งสันนิษฐานว่าใช้สำหรับบรรจุเกลือโดยเฉพาะอีกด้วย (ปราณี แจ่มขุนเทียน, 2536, หน้า 105-108) ปัจจุบันชาวบ้านบ่อภาคยังคงมีการผลิตเกลือเพื่อบริโภคและส่งขายให้กับชุมชนข้างเคียงในช่วงหน้าแล้ง

ภาพที่ 2 แผนที่บริเวณที่ราบหุบเขาลุ่มน้ำภาคและตำแหน่งที่ตั้งเมืองชาติตระการ

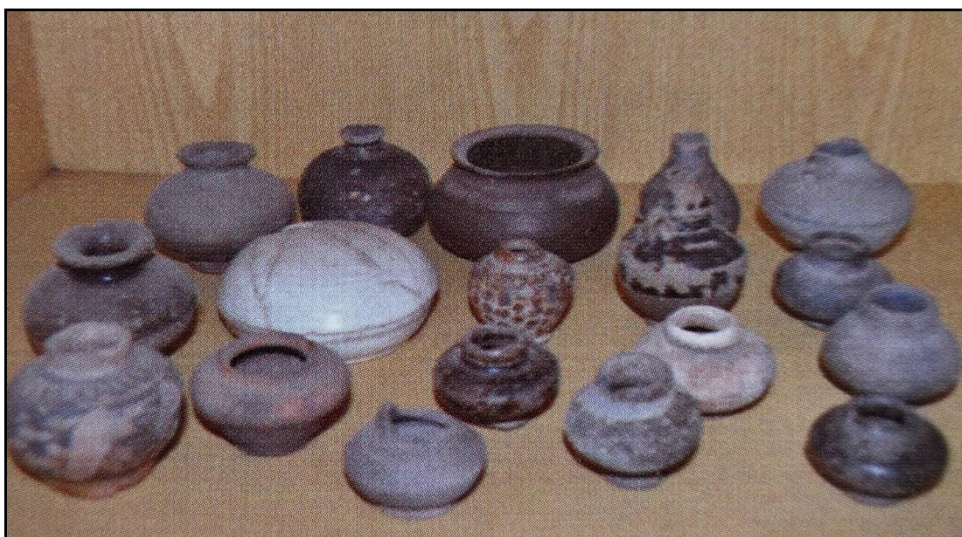
ที่มา: ปรับปรุงจาก Google Earth, 12 เมษายน 2565

2. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองชาติตระการ

บริเวณเทือกเขาในเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกชาติตระการ ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับที่ตั้งชุมชนโบราณเมืองชาติตระการ ได้มีการพบร่องรอยการเข้ามาอยู่อาศัย ประกอบพิธีกรรมและเคลื่อนผ่านของผู้คนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏมีการพบภาพสลักลวดลายเรขาคณิตและภาพเขียนสีบนผนังหินหลายแห่ง เช่น ผากระดานเลข ผาขีด ถ้ำกาเล็กและถ้ำกาใหญ่ เป็นต้น (ปราณี แจ่มขุนเทียน และคณะ,

2552, หน้า 5-7) สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อราว 1,500-2,000 ปีมาแล้ว ได้มีผู้คนผ่านมายังบริเวณที่ราบหุบเขา ลุ่มแม่น้ำแควน้อยซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองชาติตระการ แต่ผู้คนกลุ่มนี้ไม่น่าจะมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองชาติตระการ

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในบริเวณชุมชนโบราณเมืองชาติตระการ อาจกล่าวได้ว่า เมือง ชาติตระการน่าจะมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในช่วงสมัยสุโขทัยตอนปลาย หรือราวต้นพุทธศตวรรษ ที่ 20 ดังปรากฏเครื่องสังคโลกจากแหล่งเตาสุโขทัยและแหล่งเตาศรีสัชนาลัย แต่ก็ยากที่จะกำหนดว่า เมืองชาติตระการได้ถูกตั้งขึ้นหรือมีสถานะความเป็นเมืองตามหน่วยการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยแล้ว เพราะยังขาดหลักฐานทางประวัติศาสตร์มารองรับ

ภาพที่ 3 เครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผาแบบอื่นที่พบในเขตเมืองชาติตระการ

ที่มา: ขวัญทอง สอนศิริ, 2553, หน้า 111

ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เมืองชาติตระการน่าจะเป็นเพียงชุมชนระดับหมู่บ้าน ที่เป็นจุดแวะพักบนเส้นทางระหว่างเมืองพิษณุโลกกับเมืองนครไทยและบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำโขง ต่อมา ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 จึงมีสถานะความเป็นเมืองภายใต้การปกครองของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา การขยายตัวของชุมชนและก่อรูปเป็นเมือง น่าจะเกิดจากผลกระทบของการขยายตัวทางการค้า และการกวาดต้อนไพร่พลชาวหัวเมืองฝ่ายเหนือ ที่ทำให้ชาวเมืองบางส่วนต้องหนีเข้าป่าและเดินทางอพยพ ไปอยู่บ้านเมืองที่ห่างไกลในหุบเขา หากพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพก็จะพบว่า บริเวณที่ตั้งของ เมืองชาติตระการเป็นที่ราบหุบเขาแคบ ๆ และอยู่บนเส้นทางระหว่างเมืองพิษณุโลกกับบ้านเมือง ในลุ่มแม่น้ำโขงที่ห่างไกลจากเมืองพิษณุโลก จึงเป็นไปได้ว่ามีผู้คนจำนวนมากหลบหนีการกวาดต้อนไพร่พล ขึ้นมาอยู่ที่เมืองชาติตระการตามเส้นทางเส้นนี้

แผนที่เมืองพิษณุโลกที่ปรากฏในตำราพิชัยสงครามนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2527, หน้า 22) สันนิษฐานว่า แผนที่เมืองพิษณุโลกทำขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และได้รับการคัดลอกในสมัยต่อมา ในแผนที่ดังกล่าวได้ที่แสดงข้อมูลเกี่ยวกับชื่อ ตำแหน่งที่ตั้ง และระยะห่างจากศูนย์กลางเมืองพิษณุโลกของชุมชนรอบเมืองพิษณุโลก ผู้เขียนสันนิษฐานว่า เมืองและชุมชนต่าง ๆ ในแผนที่เมืองพิษณุโลกเป็นชุมชนชั้นในหรือชุมชนที่อยู่รอบ ๆ เมืองพิษณุโลกที่มีอยู่หลังจากการฟื้นฟูเมืองพิษณุโลก พ.ศ.2135 ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งเป็นการฟื้นฟูภายหลังจากการเพ็ชรชาวเมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ.2127 (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2554, หน้า 102)

ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 22-23 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การค้าเฟื่องฟู เมืองชาติตระการน่าจะเป็นฐานทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญเมืองหนึ่งของพิษณุโลก เนื่องจากว่าเมืองนี้ตั้งอยู่ในเขตที่มีทรัพยากรของป่า เช่น ไม้ฝาง ครั่ง และขี้ผึ้งจำนวนมาก (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2554, หน้า 121) ในขณะเดียวกันก็น่าจะมีชาวล้านช้างเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ภายในเมืองชาติตระการด้วย ดังมีการพบภาชนะดินเผาแบบเผาแกร่งแบบที่เรียกว่า ไหหิน มีสีสันและรูปแบบที่พบคล้ายคลึงกันกับของที่พบในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนกระจายอยู่ในเขตเมืองชาติตระการ แสดงให้เห็นถึงการเป็นชุมชนที่สัมพันธ์กับการเคลื่อนย้ายและตั้งถิ่นฐานของชาวล้านช้างในสมัยอยุธยา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2552, หน้า 318-319)

ต่อมาในปลาย พ.ศ.2369 เจ้าอนุวงศ์ พระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ซึ่งเป็นประเทศราชของกรุงเทพมหานคร ได้พยายามต่อต้านการขยายอำนาจเข้าไปยังดินแดนล้านช้างของกรุงเทพฯ โดยยกกองทัพกระจายไปตามเมืองต่างๆ ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยมีจุดหมายจะเข้าตีกรุงเทพฯ กองทัพเวียงจันทน์ส่วนหนึ่งได้ยกมาทางเมืองหล่มสักซึ่งมีเขตแดนติดต่อกับเมืองพิษณุโลกทางทิศตะวันออก ขณะเดียวกันกองทัพเวียงจันทน์ยังได้ยกเข้ามากวาดต้อนผู้คนในเขตเมืองนครไทย เมืองนครชุมและเมืองน้ำปาดซึ่งอยู่ใกล้เมืองชาติตระการไปยังเมืองด่านซ้ายและเมืองเลย เพื่อจะนำไปเป็นไพร่พลที่เมืองเวียงจันทน์ต่อไป (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2556, หน้า 113-126) จากเหตุการณ์นี้น่าจะทำให้เมืองชาติตระการซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองดังกล่าวและอยู่ในเส้นทางระหว่างเมืองนครไทยกับเมืองน้ำปาดได้รับผลกระทบจากสงครามดังกล่าว จนทำให้เมืองเดิมต้องถูกทิ้งร้างก็เป็นได้

เมื่อสงครามสงบลงใน พ.ศ.2371 ผู้คนที่กลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่จึงเลือกที่จะย้ายลงมาอยู่บริเวณบ้านป่าแดงทางใต้ของตัวเมืองเก่าใกล้กับแม่น้ำแควน้อยซึ่งเป็นที่ตั้งของตัวอำเภอชาติตระการในปัจจุบัน เมืองชาติตระการยังคงมีสถานะความเป็นเมืองบริวารของเมืองพิษณุโลกตามเดิม นอกจากนี้ยังพบว่า มีชาวลาวจำนวนหนึ่งถูกกวาดต้อนหรือเกลี้ยกล่อมให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองชาติตระการด้วย ดังปรากฏหลักฐานที่เจดีย์ศิลปะลาวที่วัดป่าแดง ตำบลชาติตระการ อำเภอชาติตระการ (ปราณี แจ่มขุนเทียน, 2536, หน้า 52-54) ซึ่งเมื่อพิจารณาจากรูปแบบศิลปะแล้วน่าจะสร้างขึ้นโดยชาวลาวที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานหลังจากเสร็จศึกเจ้าอนุวงศ์แล้ว

สำหรับที่มาของชื่อเมือง “ชาตะกาน” หรือ “ชาติตระการ” ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามีที่มาจากอย่างไร แต่มีผู้รู้ในท้องถิ่นอธิบายไว้ว่า ชื่อเมืองชาติตระการเพี้ยนมาจาก “เมืองข้าล่าการ” ซึ่งเป็นเมืองที่คอยส่งข่าวชายแดนให้แก่เมืองพิษณุโลกทราบ แต่เมืองตั้งอยู่ห่างไกลจึงส่งข่าวล่าช้า จึงถูกเรียกว่าเมืองข้าล่าการ และเพี้ยนเป็นเมืองชาติตระการในปัจจุบัน (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553, หน้า 111) อย่างไรก็ตาม ชื่อ “ชาตะกาน” ยังเป็นชื่อที่คล้ายคลึงกับชุมชนโบราณระดับหมู่บ้านในสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายแห่งรอบตัวเมืองพิษณุโลก เช่น ชาโคล และชาโล (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527, หน้า 22) เป็นต้น ส่วนแผนที่โบราณสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งพบในพระบรมมหาราชวังระบุชื่อชุมชนโบราณตำแหน่งเดียวกับที่ตั้งเมืองชาติตระการในแผนที่ว่า “เมืองสัตะการ” (Santanee Phasuk and Philip Stott, 2004, หน้า 130.)

ภาพที่ 5 แผนที่โบราณสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงที่ตั้งเมืองชาติตระการหรือ “เมืองสัตะการ”

ที่มา: Santanee Phasuk and Philip Stott, 2004, หน้า 130

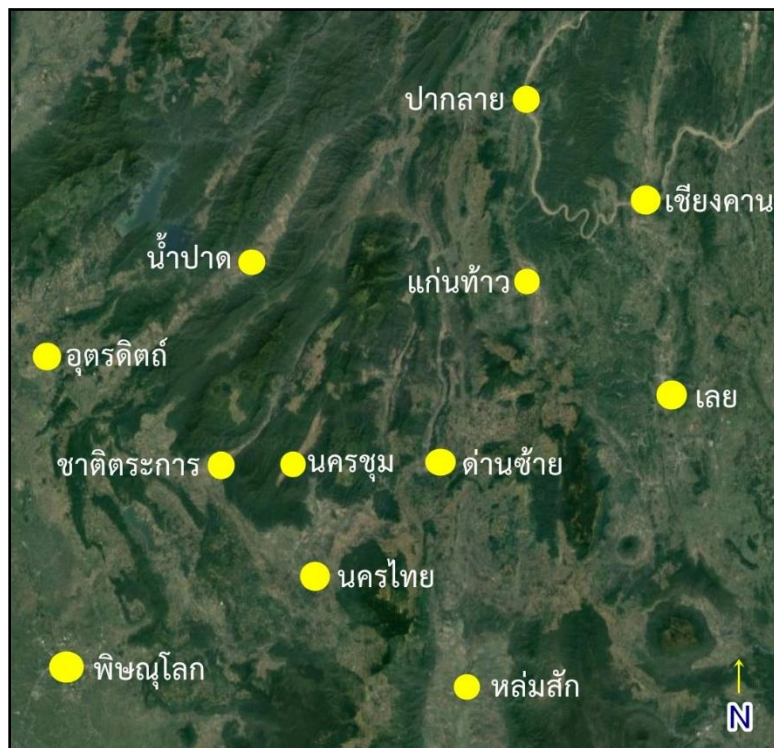
3.เมืองชาติตระการตั้งอยู่บนเส้นทางโบราณระหว่างบ้านเมืองในกลุ่มน้ำน่านกับกลุ่มน้ำโขง

เมื่อพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งของเมืองชาติตระการก็จะพบว่า เมืองชาติตระการตั้งอยู่บนเส้นทางโบราณระหว่างเมืองพิษณุโลกและบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำน่านกับบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขง กล่าวคือ เส้นทางในหุบเขาลุ่มน้ำภาคถัดจากบ้านบ่อภาคซึ่งอยู่ทางเหนือของเมืองชาติตระการมีเส้นทางโบราณที่ข้ามภูเขาในอุทยานแห่งชาติภูสอยดาว เพื่อไปยังด่านภูมิต่างๆทางทิศเหนือในเขตอำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี

ซึ่งเป็นด่านสำคัญที่สามารถเชื่อมต่อไปยังเมืองปากลายและบ้านเมืองสำคัญในกลุ่มน้ำโขงอย่างเมืองหลวงพระบางได้ หรือจะเดินทางขึ้นเหนือต่อไปยังเมืองน่านและเมืองน้ำปาดก็ได้ โดยเส้นทางนี้น่าจะเป็นเส้นทางที่ครัวเมืองนครไทยใช้อพยพหนีไปเมืองน่านเมื่อ พ.ศ.2005 (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, 2542, หน้า 216)

ในขณะเดียวกันทางทิศตะวันออกของบ้านบ่อภาคก็มีเส้นทางโบราณที่ข้ามภูเขาในเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกชาติตระการไปยังบ้านเมืองในกลุ่มน้ำหมันและลุ่มน้ำเหือง เช่น เมืองด่านซ้าย และเมืองแก่นท้าว ซึ่งเป็นเมืองชายแดนของอาณาจักรล้านช้าง โดยเฉพาะเมืองด่านซ้ายยังเป็นที่ตั้งของพระธาตุศรีสองรักซึ่งสร้างขึ้นเพื่อปันเขตแดนระหว่างกรุงศรีอยุธยากับอาณาจักรล้านช้างในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2554, หน้า 5-37)

นอกจากนี้ ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองชาติตระการยังเป็นเส้นทางที่แยกไปทางตะวันตกเฉียงเหนือไปยังเมืองตรอนและเมืองอุดรดิตถ์ที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำน่านเหนือเขตเมืองพิษณุโลกขึ้นไปได้อีกด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2552, หน้า 320)

ภาพที่ 6 แผนที่ตำแหน่งเมืองโบราณที่มีเส้นทางโบราณเชื่อมตามหุบเขากับเมืองชาติตระการ

ที่มา: ปรับปรุงจาก Google Earth, 12 เมษายน 2565

จากการสำรวจของศรีศักร วัลลิโภดม (2552, หน้า 125-126) พบว่า ลักษณะของภาษาชนดินเผาแบบ ไทหินนั้นพบมากตามชายทุ่ง ชายลำนํ้าในบริเวณรอบนอกของชุมชนโบราณเมืองชาติตระการ มีสีสันและ รูปแบบที่พบคล้ายคลึงกันกับของที่พบในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ส่วนใหญ่เป็นภาษาชน ที่ใส่กระดูกคนตายแล้วนำมาฝัง ภาษาชนดินเผาแบบนี้ยังมีการพบในเขตชุมชนโบราณเมืองนครไทยซึ่งอยู่ ใกล้เคียงกัน

นอกจากนี้ ตามบริเวณถ้ำและเชิงเขาในเขตอำเภอชาติตระการและอำเภอนครไทยยังมีการพบ ภาพสลักลวดลายเรขาคณิตบนผนังหินหลายแห่ง ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับการสลักและการเขียนผนังของ เพิงหินที่พบตามเพิงหินบนไหล่เขาภูพานในเขตอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แสดงให้เห็นว่าในสมัยก่อน ประวัติศาสตร์นั้นมีกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน มาตั้งหลักแหล่งอาศัย และคงมีความสัมพันธ์ไม่มาก ก็น้อยกับบรรดาผู้คนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน คือ แถบเทือกเขาภูพานในเขตจังหวัด อุดรธานี (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2552, หน้า 125-126)

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏ บรรดาชุมชนโบราณและแหล่งโบราณคดีที่พบ ตามลุ่มแม่น้ำแควน้อยไปในเขตอำเภอชาติตระการและอำเภอนครไทย ไปจนถึงอำเภอด่านซ้ายซึ่งรวมถึง บริเวณพระธาตุศรีสองรัก ส่วนใหญ่พบโบราณสถานวัตถุที่มีอายุในสมัยอยุธยาตอนต้นลงมาแทบทั้งสิ้น ทั้งนี้รวมทั้งบริเวณที่พบเศษภาษาชนดินเผาเคลือบแบบสังคโลกด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2552, หน้า 318) ล้วนแต่สะท้อนให้เห็นว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น เมืองชาติตระการเป็นเมืองในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาที่ ตั้งอยู่บนเส้นทางโบราณระหว่างบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำน่านของกรุงศรีอยุธยากับบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำโขง ของอาณาจักรล้านช้าง

4.เมืองชาติตระการกับสถานะความเป็นเมืองด่านในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ชื่อเมืองชาติตระการปรากฏหลักฐานครั้งแรกในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2127 ก่อนการกวาดต้อนท้าวหัวเมืองฝ่ายเหนือว่าเป็นเมืองด่านแห่งหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชขณะดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชาทรงโปรดให้ส่งม้าเร็วไปบอกให้ปิดด่าน เพื่อป้องกันครัวชาวไทยใหญ่ที่หนีการตามจับของพม่าจะหลบหนีจากเมืองกำแพงเพชรไปเขตอาณาจักร ล้านช้าง ดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ความว่า

“...ขณะนั้นพญากำแพงเพชรส่งข่าวไปถวายว่า ไทยใหญ่เรียงเลื้อยเสียด้าน เกียกกาย ขุนปลัด มังทรางมังนิว อ้าวหลวง กับนายม้าทั้งปวง อันอยู่ ณ เมือง กำแพงเพชร พาคครัวอพยพหนีฆ่า พม่ามอญตามไปทัน ได้รับพุ่งกัน ตาบลหนองปลิงเป็น สามารถ พม่ามอญแตกแก่ไทยใหญ่ ไทยใหญ่ทั้งปวงยกไปทางเมืองพระพิษณุโลก สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทราบดังนั้น ก็ให้ม้าเร็วไปบอกแก่หลวงโกษาและลูกขุน อันอยู่รักษาเมืองพระพิษณุโลกว่า ไทยใหญ่ซึ่งหนีมานั้นเกลือกจะไปเมืองอื่นให้แต่งออก

อายัดด่านเพชรบูรณ์ เมืองนครไท ชาตระการแสเขา ให้มันคงไว้อย่าให้ไทยใหญ่
ออกไปรอด หลวงโกษาและลูกขุนทั้งปวงทราบดังนั้นก็แต่งออกไปกำชับค่ายทั้งปวงโดย
รับสั่ง ฝ่ายไทใหญ่ก็พาครอบครัวตรงเข้ามาเมืองพิษณุโลก หลวงโกษาและลูกขุนทั้งปวงก็
รับพิทักษ์รักษาไว้...” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 280)

ในพระราชพงศาวดารฉบับอื่นก็กล่าวถึงเหตุการณ์นี้เช่นเดียวกัน แต่ส่วนที่กล่าวถึงชื่อเมือง
ชาติตระการและด่านเมืองต่าง ๆ นั้น มีการเขียนที่ต่างจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ
พันจันทนุมาศ (เจิม) เล็กน้อย เช่น พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (2505, หน้า 202-203)
เขียนว่า “ให้แต่งออกอายัดด่านเพชรบูรณ์เมืองนครไทยชาตการแสเขาให้มันคงไว้” ส่วนพระราช
พงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน เขียนว่า “ให้แต่งออกอายัดด่านเพชรบูรณ์
เมืองนครไท ชาตระการ แสเข้าให้มันคงไว้” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2, 2542,
หน้า 75)

ชื่อด่านที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารนั้นล้วนแสดงให้เห็นถึงสถานะความเป็นเมืองด่านของ
กรุงศรีอยุธยาที่ควบคุมเส้นทางที่เชื่อมไปยังอาณาจักรล้านช้าง เมืองเพชรบูรณ์เป็นเมืองที่ควบคุมเส้นทาง
ตามลุ่มแม่น้ำป่าสักเชื่อมไปยังบ้านเมืองของอาณาจักรล้านช้างในลุ่มแม่น้ำเลย (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2558,
หน้า 55-67) เมืองนครไทยควบคุมเส้นทางจากเมืองพิษณุโลกที่เชื่อมไปยังบ้านเมืองของอาณาจักร
ล้านช้างในลุ่มแม่น้ำหมันและลุ่มแม่น้ำเหือง และเมืองชาติตระการซึ่งควบคุมเส้นทางจากเมืองพิษณุโลกที่
เชื่อมไปยังบ้านเมืองของอาณาจักรล้านช้างในลุ่มแม่น้ำโขงและเมืองน่านดังได้กล่าวมาแล้ว

ส่วนชื่อ “แสเขา”, “แส่นเขา” หรือ “แสเข้า” ซึ่งปรากฏต่อท้ายชื่อเมืองชาติตระการนั้น สมเด็จฯ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเมืองเดียวกันกับเมืองแสเขาหรือแสรงเซรา
ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) ยกทัพขึ้นมาตีพร้อมกับเมืองนครพิงค์เมื่อ พ.ศ.1915
แต่ทรงยังไม่ทราบว่าปัจจุบันเมืองแสเขาหรือแสรงเซราคือเมืองอะไร (พระราชพงศาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขา, 2505, หน้า 377) ในขณะที่คณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือ
ชุดประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก พ.ศ. 2539 ได้อธิบายคำว่า “แสเข้า” ที่ปรากฏในพระราช
พงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ว่าหมายถึงแต่เข้า (ประชุมพงศาวดารฉบับ
กาญจนาภิเษก เล่ม 2, 2542, หน้า 75)

ภาพที่ 7 ร่องรอยสภาพคันดินและคูน้ำที่ล้อมรอบตัวเมืองชาติตระการที่ปรากฏในปัจจุบัน
ที่มา: ชีระวัฒน์ แสนคำ, 2565, [ถ่ายภาพ]

ในพระราชกำหนดแก้ไขกฎหมายตราสามดวงที่รวบรวมและชำระขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้บัญญัติเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับบทบาทและหน้าที่ของเจ้าเมือง ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งเมือง กรรมการเมืองและขุนหมื่นชาวด่าน ในการควบคุมป้องกัน ดูแลรักษา บำรุงด่าน การหาไพร่ไปเป็นชาวด่านและการปฏิบัติต่อชาวด่าน เนื้อหาในพระราชกำหนดเก่าสะท้อนให้เห็นว่า กรุงศรีอยุธยาหรือกรุงเทพมหานครในช่วงแรกได้ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากกับด่านแดนและชาวด่าน เนื่องจากว่าด่านแดนเป็นพื้นที่สำคัญในการควบคุมผู้คนที่สัญจรไปมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตรวจตราบุคคลที่อาจลักลอบเข้าเมือง และการยกทัพเข้ามาของศัตรู จึงจำเป็นที่เจ้าเมือง กรรมการเมืองและขุนหมื่นชาวด่านต้องดูแลรักษาด่านให้มั่นคง จัดเตรียมอาวุธให้พร้อม หากเห็นว่ารักษาด่านนั้นไม่ได้ก็ให้พยายามปิดเส้นทางไม่ให้สัญจรไปมาได้ ให้พยายามเกณฑ์คนที่พึ่งลาสิกขาหรือไพร่ที่ไม่มีสังกัดมาเป็นชาวด่าน และห้ามเกณฑ์ชาวด่านไปใช้ในกิจการอื่นโดยพลการ ดังปรากฏเนื้อหาในพระราชกำหนดเก่าว่า

“อนึ่ง ผู้จะออกไปรักษาเมืองแลรั้งเมืองครองเมืองก็ดี อย่าให้เอาสมสังกัดพันไว้เปนสมกำลังเอง ครั้นออกไปถึงเมืองแล้ว ให้ถามกิจการสำหรับเมืองแลด่านทางตำบลใดจะไปต่อแดนตำบลใด แล้วให้เจ้าเมืองกรรมการไปตรวจดูจงทุกตำบลทั้งทางบกทางเรือ ถ้าเห็นปรักหักพังมีมั่นคงก็ให้ศรัอมแปลงทำขึ้นให้มั่นคง ถ้าที่ด่านเก่าไม่ชอบกล เหนที่ใดซับซ้อนชอบกลก็ให้ยกย้ายไปตั้งให้ชอบกล ถ้าทางตำบลใดเห็นว่าศัตรูหมุ่ร้าย

จะเล็ดลอดมาได้และรักษายาก ก็ให้ตัดไม้ทับทางตำบลนั้นเสีย แล้วให้ลงขวากหนาม
จงบั่นหนา

อนึ่ง ให้ขุนหมื่นชาวด่านคุมไพร่สมควรสัพไปด้วยเครื่องศาสตราวุธลัดกันอยู่
รักษาด่านแลไปกระเวนด่านถึงแดนต่อแดนบันจบกันทางบกทางเรือทุกตำบลจงทุก
เดือนอย่าให้ขาด ถ้าได้ราชการประการใดก็ดี แลพบลาวมอญพม่าไทใหญ่เขมรราษฎร
ไปค้าขายทางบกทางเรือหาตราเบิด่านมิได้ก็ดี มีผู้ถือตราเบิด่านแลลาวมอญพม่าไท
ใหญ่เขมรราษฎรแปลกปลอมนอกตราเบิด่านก็ดี แลถือตราปลอมตราเบิด่านมาก็ดี
ให้กุมเอาตัวผู้แปลกปลอมมานั้นส่งเข้าไปยังลูกขุนศาลา อย่าให้หลบหลีกหนีเป็น
เหตุการณประการใดได้

อนึ่ง ให้บำรุงชาวด่านแลให้ตั้งส้องเกลี้ยกล่อม เอาสมีสักใหม่ซึ่งหา
สารบาญชีมิได้เอาไว้เป็นชาวด่าน แลให้บอกสารบาญชีเข้าไปให้แจ้ง ถ้าแล
สัคดีเกินเอาชาวด่านไปราชการสิ่งใด อย่าเพอให้ส่งชาวด่านนั้น แลให้บอกหนังสือเข้าไป
ยังลูกขุนศาลาก่อน เมื่อใดมีหนังสือออกมาว่าประการใดจึงให้ทำตาม” (พระราชกำหนด
เก๋า, 2529, หน้า 187-188)

ข้อความในพระราชกำหนดส่วนนี้ยังแสดงให้เห็นว่า ตำแหน่งที่ตั้งของด่านไม่ได้อยู่บริเวณเดียวกับ
เขตแดนเสมอไป หากแต่อยู่ลึกเข้ามาห่างจากเขตแดนพอสมควร แต่เวลาชาวด่านลาดตระเวนจะต้อง
ลาดตระเวนตรวจตราไปจนถึงบริเวณที่เป็นเขตแดนต่อแดนระหว่างกัน ดังนั้น เขตแดนระหว่าง
กรุงศรีอยุธยากับล้านช้างด้านเมืองชาติตระการจึงไม่ใช่ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองชาติตระการ หากแต่น่าจะอยู่
ไกลออกไปทางทิศเหนือของเมืองชาติตระการบริเวณใดบริเวณหนึ่งตามเส้นทางโบราณที่ได้กล่าวมาแล้ว

ร่องรอยสถานะความเป็นเมืองด่านของเมืองชาติตระการยังปรากฏผ่านความทรงจำของ
คนในท้องถิ่นเกี่ยวกับที่มาของชื่อเมืองชาติตระการว่าเพี้ยนมาจาก “เมืองข้าล่าการ” ซึ่งเป็นเมืองที่คอยส่ง
ชาวชายแดนให้แก่เมืองพิษณุโลกทราบ แต่เมืองตั้งอยู่ห่างไกลจึงส่งข่าวล่าช้า จึงถูกเรียกว่า เมืองข้าล่าการ
และเพี้ยนเป็นเมืองชาติตระการในปัจจุบัน (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553, หน้า 111.) และมีผู้กล่าวว่า
เมืองชาติตระการเป็นเมืองหน้าด่านเมืองหนึ่งของเมืองนครไทย (ปราณี แจ่มขุนเทียน, 2542, หน้า 248)
ซึ่งสะท้อนให้เห็นร่องรอยความเป็นเมืองด่านของเมืองชาติตระการอีกด้านหนึ่ง

บทสรุป

จากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ผู้เขียนได้แสดงมาทั้งหมดข้างต้นนี้ก็จะทำให้
เห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองชาติตระการ ที่เริ่มต้นก่อร่างสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นในบริเวณ

ที่ราบหุบเขาลุ่มน้ำแควน้อยใกล้กับบริเวณที่ลำนํ้าภาคไหลมาบรรจบกับแม่น้ำแควน้อย จากนั้นก็ค่อย ๆ พัฒนาขึ้นมาจนเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ และอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เมืองชาติตระการได้กลายเป็นเมืองที่อยู่ในเส้นทางระหว่างเมืองพิษณุโลกของกรุงศรีอยุธยากับบ้านเมืองในลุ่มน้ำโขงของอาณาจักรล้านช้าง การเดินทางไปมาของพ่อค้าและผู้คนจากสองลุ่มแม่น้ำทำให้เมืองชาติตระการมีสถานะเป็นเมืองด่านของกรุงศรีอยุธยาด้วย ดังปรากฏหลักฐานว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงส่งม้าเร็วไปบอกให้ปิดด่านเมืองชาติตระการเพื่อป้องกันชาวไทยใหญ่จะหลบหนีไปเขตอาณาจักรล้านช้างเมื่อ พ.ศ.2127

ในขณะเดียวกัน เมืองชาติตระการก็ยังเป็นแหล่งทรัพยากรสินค้าและของป่าที่สำคัญ เช่น เกลือสินเธาว์ ไม้ฝาง ครั่งและซีผึ้ง ทำให้เมืองชาติตระการเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีความสำคัญในลุ่มแม่น้ำแควน้อย และเป็นอีกปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความรุ่งเรืองของเมืองพิษณุโลกในลุ่มแม่น้ำน่าน ซึ่งเป็นหัวเมืองใหญ่ที่เมืองชาติตระการขึ้นอยู่กับในฐานะเมืองบริวาร จึงไม่แปลกที่จะปรากฏชื่อเมืองชาติตระการหรือ “ชาติตะกาน” ในแผนที่เมืองพิษณุโลกที่ปรากฏในตำราพิชัยสงครามสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสันนิษฐานว่าทำขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

อย่างไรก็ดี ด้วยหลักฐานด้านเอกสารประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงสถานะความเป็นเมืองด่านของเมืองชาติตระการในสมัยอยุธยาอยู่อย่างจำกัด แต่การปรากฏชื่อเมืองชาติตระการในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ ว่าเป็นเมืองด่านเมืองหนึ่งทางด้านล้านช้าง ซึ่งสอดคล้องกับตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนโบราณเมืองชาติตระการที่อยู่บนเส้นทางโบราณที่เชื่อมระหว่างบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำน่านกับลุ่มแม่น้ำโขง ก็เป็นหลักฐานหรือข้อมูลที่สะท้อนให้เห็นถึงสถานะความเป็นเมืองด่านของกรุงศรีอยุธยาที่ควบคุมเส้นทางที่เชื่อมไปยังอาณาจักรล้านช้างได้เป็นอย่างดี

ปัจจุบันแม้ว่าชุมชนโบราณเมืองชาติตระการจะกลายเป็นเมืองร้างไปแล้ว แต่ชื่อ “ชาติตระการ” ก็ถูกทางราชการนำมาใช้เป็นชื่ออำเภอ นอกจากนี้ ยังมีการนำชื่อ “ชาติตระการ” มาใช้เป็นชื่อของน้ำตกขนาดใหญ่ที่มีความงดงามในเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกชาติตระการซึ่งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองมากนัก ในขณะเดียวกันประชากรชาวอำเภอชาติตระการส่วนใหญ่ก็เป็นกลุ่มชาวลาวที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่หลังศึกเจ้าอนุวงศ์ จนทำให้ในพื้นที่อำเภอชาติตระการมีการสำรวจพบงานศิลปกรรมแบบศิลปะลาวกระจายอยู่ทั่วไป รวมทั้งลักษณะทางวัฒนธรรม ประเพณี ภาษาและงานฝีมืออย่างผ้าทอ ก็สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในพื้นที่ซึ่งมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

บรรณานุกรม

ขวัญทอง สอนศิริ (บรรณาธิการ). (2553). **พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ่อขุนบางกลางท่าว)**

พระปฐมกษัตริย์ ผู้สร้างชาติไทย. พิษณุโลก: รัตนสุวรรณการพิมพ์ 3.

- ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2554). **เมืองพิษณุโลก : ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองใหญ่ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐแบบจารีต**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. (2555). เมืองนครไทย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เมืองชุมทางคมนาคมระหว่างรัฐลุ่มน้ำโขงกับรัฐลุ่มน้ำเจ้าพระยา. **อารยธรรมศึกษา โขง-สาละวิน**, 3(ฉบับพิเศษ), 19-32.
- _____. (2556). **เมืองเพชรบูรณ์และเมืองหล่มสักกับศึกเจ้าอนุวงศ์**. เพชรบูรณ์: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- _____. (2558). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองเพชรบูรณ์ในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา**. เพชรบูรณ์: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ (บรรณาธิการ). (2527). **ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1**. (2542). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2**. (2542). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3**. (2542). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ปราณี แจ่มขุนเทียน. (2536). **แนวทางอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเมืองพิษณุโลก**. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์.
- _____. (2542). **การศึกษาชุมชนโบราณเมืองนครไทย อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก**. พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม.
- ปราณี แจ่มขุนเทียน และคณะ. (2552). **ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก**. พิษณุโลก: เทศบาลนครพิษณุโลก.
- พระราชกำหนดเก่า. (2529). ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา**. (2505). พระนคร: โอเดียนสโตร์.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2554). จารึกพระธาตุศรีสองรัก: มรดกความทรงจำแห่งจังหวัดเลย ว่าด้วยสัญญาทางไมตรีศรีอยุธยา-ศรีสัตนาคนหุต พ.ศ. 2103 ใน **วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). 100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 6**. (หน้า 5-37). กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2552). เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
_____. (2546). ลุ่มน้ำน่าน ประวัติศาสตร์โบราณคดีของพิษณุโลก “เมืองนอกแตก”. กรุงเทพฯ:
มติชน.

Santanee Phasuk and Philip Stott. (2004). **ROYAL SIAMESE MAPS: War and Trade in
Nineteenth Century Thailand.** Bangkok: River Books.